

Avni Puka*

PRIHVATANJE KRIVIČNE ODGOVORNOSTI PRAVNIM LICIMA U SISTEMU “CIVIL LAW” – JEDAN PREGLED KOSOVSKOM ZAKONODAVSTVU

SAŽETAK

U današnje vreme uloga i uticaj pravnih lica u socijalno-ekonomski život je veoma velik i u konstantnom je rastu kao na nivou država tako i međunarodnom nivou. Ovo bez sumnje dovodi pravna lica u situacijama da svojim radnjama činjenja (nečinjenjem) čine štetne činjenice za društvo, uključujući i krivična dela. Ova realnost je uticala da pravna lica budu subjekti tretiranja i od krivičnog prava.

U ovaj rad razmatraćemo jedan teoretski pregled koncepcije krivične odgovornosti za pravna lica, odnosno prelazak evropskih država na načelo "*societas delinquere e potest*". Ovaj teoretski tretman ima za cilj razrađivanje nekih od osnovnih argumenata doktrine za prihvatanje ovog instituta, kao osnovu za tumačenje i zakonskih odredaba iz ove oblasti. Sa posebnim naglaskom tretiraćemo i neke od glavnih aspekata kosovskog zakonodavstva za odgovornost pravnih lica za krivično delo.

Ključne reči: krivična odgovornost, pravno lice, fizičko lice, program compliance.

1. Uvod

Rast uticaja pravnih lica u socijalno-ekonomski globalni nivo i porast njihovi krivičnih dela, je uticao da i pravna lica budu subjekat tretiranja od krivičnog.¹

U krivičnom pravu, regulisanje odgovornosti pravnih lica je postao jedna od tema sa posebnim interesom, ili kako je svetska doktrina smatra kao jedno "*strategic research site*".²

---

*Autor ovog pisanja, Mr.Sc. Avni Puka je predavač krivičnog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Prištini. Predstavnik AIDP - Albanska nacionalna

¹Puka, A.: A theoretical observation on the liability of legal entities for criminal offences - an European perspective, *Riv. Archivio Penale*, 2015/2, fq.1

² Rodriguez, L.Z.: Corporate Criminal Liability: Responsibility of legal persons for offenses in the European context, *ISISC, Siracusa, 2008*, fq.315 dhe vazhdim.

Pravna lica sada pokrivaju jedan veći deo industrijskog, komercijalnog i sociološkog sektora, zato njihovo disciplinovanje u okviru krivičnog prava se smatra kao neophodno kako bi imali jedno sigurno društvo sa održivom ekonomijom.³ U ovoj stvarnosti, krivična odgovornost pravnih lica, sada je koncept aktualan u celom svetu, uključujući i države evropskog kontinenta.

Uprkos negiranju za dugo vremena, zadnjih godina u većini zakonodavstva evropskih država (posle duge tradicije primene krivičnih mera protiv pravnih lica u okviru sistema *Common Law*) prihvaćena je mogućnost primene krivične odgovornosti i za pravno lice pored fizičkog lica, prelazeći na ovaj način iz načela "*societas delinqueri non potest*" na načelo "*societas delinqueri e potest*".

U ovaj rad razmatraćemo jedan teoretski pregled koncepcije krivične odgovornosti za pravna lica, odnosno prelazak evropskih država na načelo "*societas delinquere e potest*". Ovaj teoretski tretman ima za cilj razrađivanje nekih od osnovnih argumenata doktrine za priznanje ovog instituta, kao osnovu za tumačenje i zakonskih odredaba iz ove oblasti. Sa posebnim naglaskom tretiraćemo i neke od glavnih aspekata kosovskog zakonodavstva za odgovornost pravnih lica za krivično delo.

2. Prihvatanje krivične odgovornosti za pravna lica u zemljama sistema "*Civil Law*"

Doktrina krivičnog prava u evropskim zemljama nije priznala za dugo vreme mogućnost da pravno lice odgovara krivično za učinjena dela od strane članova ili svojih predstavnika, oslanjajući se na principu da je krivična odgovornost individualna a ne kolektivna (*societas delinquere non potest*). Stoga i zakonodavstva ovih država su stvorena po ovom osnovu i krivičnu odgovornost su ograničili samo za fizička lica.⁴

Šta više, pojam krivice je smatran samo kao koncept lične prirode koji podrazumeva postojanje krivične odgovornosti u zavisnosti psiholoških faktora, koji se mogu dokazati samo kod fizičkih lica. Na osnovu ove koncepcije za krivičnu odgovornost se traži jedna psihološka veza u cilju

---

³Mahajan, K.:Corporate Criminal Liability: Why Corporations are preferred and not the employees?, *Company Law Journal*, Vol. 4, 2008, fq.1

⁴ Puka, A.: *Ibidem*, str.2.

krivice, kao odgovornost "lična" koja proističe isključivo iz subjektivne svesti.⁵

Načelo *societas delinquere non potest* ima svoje poreklo u crkvenom kontekstu, u stvari iz jedne dogme Pape Inocenti IV, koja ima za cilj zabranu ocrkvenja za korporacije ili civilne entitete za grehe koji su učinili članovi ovih korporacija. Ova dogma je sačuvana i u kontekstu razvoja krivičnog prava, i tako se postupalo sve do XX-veka⁶. Ovaj koncept u okviru sistema "*Civil Law*" oslanja se na teoriji nemačkog pravnikar i istoričara Friedrich Carl Von Savigny: prava može da poseduje samo fizičko lice, dok pravno lice za razvijanje svojih ativnosti ima potrebu za predstvanike, stoga i ne može biti učinilac krivičnog dela, postajući prosto jedna pravna fikcija.⁷ Ovo stanovište je predstavljao tradicionalni pristup na osnovu teorije fikcije ili romanistike.

Teorija fikcije sada je zamenjena sa teorijom stvarnosti (tehničke). Ova teorija, koja je poznata i kao organska teorija, podržava ideju da sve dok pravna lica budu važni učesnici u socio-ekonomskom životu, ovo treba da ima reperkusije i u krivičnom pravu. Dakle i ova disciplina dok se suočava sa fenomenom kolektivnog zločina ne može da se oslanja na fikcijama i da ostaje u sferi individualne krivične odgovornosti.⁸ Teorija stvarnosti opravdava krivičnu odgovornost pravnih lica preduzimanjem krivičnih mera prema svim subjektima koji uzrokuju teške posledice za društvo, i s druge strane, dok pravno lice ima pravnu sposobnost, snosi građansku i upravnu sposobnost za radnje svojih predstavnika, onda na osnovu logičnog tumačenja treba da snosi i krivičnu odgovornost za krivična dela učinjena na njeno ime i u njenu korist.

Onda polazeći od jedne definicije o samom pojmu pravnih normi i opštih načela da ako se propis ili povređena pravna norma je definisana krivičnim odredbama, i pravna posledica za njenog učinioca je krivična kazna,⁹ treba da važi i u slučajevima kada je učinilac pravno lice. Na ovaj način se

---

⁵ De Maglie, C.: *Societas Delinquere Potest? The Italian Solution*. Ed.by Pieth, M. & Ivory, R. – *Corporate Criminal Liability, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* 9, Basel, 2011, fq.256

⁶ Shih Zapatero, A. L. : Die strafrechtliche Verantwortlichkeit der juristischen Personen in Spanien. In: *Schulz et al. (eds) Festschrift für Imme Roxin. Muller, Heidelberg, 2012*, fq. 711.

⁷ Shih Savigny, C.v.F.: *Sistema del diritto romano attuale, Volume II, Bologna, 1900*.

⁸ Kambovski, V.: *Krivično-pravni okvir sprečavanja organizovanog kriminala, Organizovani kriminal – pravni aspekti, Tetovo, 2009*, str.40-41.

⁹ Više o ovoj tematici vidi Ramacci, F.: *Corso di diritto penale, Torino, 2005*, str.30 i nastavak.

stvaraju osnove da se prevaziđu tradicionalni koncepti da samo fizičko lice može da snosi krivičnu odgovornost.¹⁰

Za razliku od fizičkog lica, od koga se traži da poštuje vrednosti društva koje su zaštićene krivično-pravnim normama unutar njegovog psihičkog kapaciteta, svesti o njihovoj važnosti, i ponašanje suprotno ovim normama predstavlja osnovu njegove krivice, ovo ne može naći primenu za pravno lice, za koje važe drugačiji kriterijumi za dokazivanje krivice.

Kod ovog zadnjeg se traži postojanje jedne kulture organizovanja (*corporate culture*) kako bi obezbedio jednu okolinu za obavljanje delatnosti poštujući pravna dobra društva. Šta više za određivanje krivice ili nevinosti pravnog lica za dela koje se izvršavaju od strane svojih predstavnika, traži se postojanje određenog modela organizovanja i kontrole (*compliance program*¹¹) u cilju sprečavanja krivičnih dela. U suprotnom nedostatak jednog takvog modela predstavlja i osnov za sumnju za krivicu pravnog lica. Ovde se ne može govoriti o nameri ili nepažnji pravnog lica ili psihičkom odnosu sa krivičnim delom kao što se određuje kod fizičkog lica, niti možemo imati jednu psihološku koncepciju krivice za pravno lice. Ova problematika se može prevazići od strane doktrine kroz jednu normativnu koncepciju krivice prilagođavajući njene kriterijume sa prirodom pravnih lica i njihovim funkcionisanjem. Subjektivni aspekt krivične odgovornosti pravnih lica, upravo se osniva na procenu postojanja ili ne postojanja jednog programa (mera) za sprečavanje krivičnih dela koje mogu da se izvršavaju na ime i njihovu korist. Primenjivanje ili ne jednog programa ili mera za sprečavanje krivičnih dela, je pokazatelj i orijentacije (volje) pravnih lica u odnosu na poštovanje vrednosti društva zaštićene pozitivnim zapisima.

Tako da “*mens rea*” koja se nekada smatrala kao neprevazićeni problem za primenjivanje jedne šeme krivične odgovornosti za pravna lica, sada je prevaziđena na osnovu radnji agenata¹² koji imaju delegirane nadležnosti od upravnih organa pravnog lica, i njihove radnje se identifikuju samom voljom pravnog lica. Ovaj princip je sada prihvaćen u svetskoj doktrini, identifikujući krivičnu odgovornost pravnog lica sa radnjama svojih

---

¹⁰Puka, A.: *Ibidem*.

¹¹“*Compliance program*” podrazumeva unutrašnje programe (mere) koje primenjuje jedno pravno lice u cilju poštovanja pozitivnih zakona i drugih propisa, kao i jednu kontrolu za sastavljanje i efektivnu primenu ovih programa. Za izbegavanje krivice pravnog lica za krivična dela, ovaj program treba da sadrži jasne mere za sprečavanje takvih dela koje mogu da se izvršavaju od njegovih predstavnika.

¹² Mohojan, K.: *Ibidem*.

agenata, poznat kao princip identifikacije.¹³ Konceptija krivice pravnih lica može se reći da je rezultat i one koju Profesor Ramacci naziva orijentacije svetske doktrine u pronalaženju povoljnih aspekata za formulaciju ideološkog principa *'nullum crimen, nulla poena sine culpa'* samom činjenicom da postoje različiti naučni koncepti o pojmu krivice,¹⁴ i kao rezultat kontinuirane dinamike za prilagođavanje načela i pravila krivičnog prava sa potrebama društvene realnosti.

Kao što je poznato počeci normativne koncepcije krivice se javljaju još u XX veku, sa prodiranjem *"neokantizma"* i povratkom od vrednosti i etičkih kriterijuma u formulaciji krivično-pravni instituta, prihvatajući etički pojam krivice kao kao ukor¹⁵ za radnje činjenja ili nečinjenja u suprotnosti sa pozitivnim krivično-pravnim normama.

Na ovaj način prelaskom iz tradicionalnog koncepta krivice na normativnu koncepciju, postaje moguć ukor svakog subjekta ako se ne prilagodi prihvaćenim socijalnim vrednostima od strane društva. U ovoj liniji mišljenja, krivica nije više u psihičkoj vezi (ličnoj) pojedinac-krivično delo, već jedan ukor koji se izriče svim subjektima, i pravnim licima kao nemarni u poštovanju zakona.¹⁶ Kao takva normativna koncepcija krivice se smatra kao *"ključ"* afirmacije krivične odgovornosti za pravno lice, koja kao kriterijum krivice uzima dokazivanje ako je delo učinjeno u njegovo ime je posledica interesa pravnog lica da zarađuje (na direktan ili indirektan način) od takvog dela ili je delo posledica nemarnosti pravnog lica da preduzima potrebne mere za sprečavanje štete, odnosno krivičnog dela. Na ovom osnovu se definiše krivična odgovornost pravnih lica i u većini evropskih zemalja koje su prihvatile ovaj institut.

2.1 Oklevanja za prihvatanje krivične odgovornosti za pravna lica u evropskom sistemu – trendovi sačuvanja pravnih tradicija

Uprkos širokom prihvatanju krivične odgovornosti za pravna lica u svim pravnim sistemima u svetu, i dalje ne možemo reći da je eliminisan u celosti princip *"societas delinquere non potest"*, u oblast krivičnog prava, posebno

---

¹³ Molan, M., Lanser, D.; Bloy, D.: Principles of Criminal Law, 4th ed. London, 2000, str.138 i nastavak.

¹⁴Ramacci, F.: Corso di diritto penale, cit., str.107.

¹⁵Kambovski, V.: Krivično pravo- opšti deo, *Skopje 2004*, str.248 i nastavak.

¹⁶Bozheku, E., Elezi, I.: Krivična odgovornost pravnih lica, *Tirana, 2012*, str.44.

u evropskom sistemu koga su u kontinuitetu ispratili sumnje iz ovog aspekta.

Iz različitih pristupa u doktrini i evaluacija pravosuđa u evropskim zemljama u vezi oklevanja da bi prihvatili krivičnu odgovornost za pravna lica u okviru svojih zakonodavstva, primećuju se uglavnom dva izgovora ili dve prepreke. Prva, tradicionalni pristup teoretičara krivičnog prava u vezi sa principom “*societas delinquere non potest*”, dok kao druga prepreka, smatrana je reforma zakonodavstva koja treba da se desi u više oblasti (životne sredine, biznisa, itd.) koje su pod uticajem prihvatanja krivične odgovornosti za pravna lica u okviru krivičnog zakonodavstva.¹⁷

Ovi aspekti su uticali da neke zemlje traže specifične normativne solucije u cilju čuvanja ustavnih načela i svoje pravne tradicije. Kao tipični predstavnici ovih zemalja koji su se oklevali da prihvataju krivičnu odgovornost za pravna lica su definisana rešenja od strane nemačkih i italijanskih zakonodavaca. U sistemu *Civil Law* (za razliku od sistema *Common Law*) bilo je kontinuiranih suprostavljena prihvatanju krivične odgovornosti i prema pravnom licu, bazirajući se na tradiciji čuvanja principa lične krivične odgovornosti, izazivajući tako kašnjenja u prihvatanju čistih krivičnih koncepata za pravna lica¹⁸ i u evropskim zemljama. S druge strane i trenutni zakonski okvir EU koji traži regulisanje odgovornosti pravnih lica za krivična dela, nije odredio na obavezan način jednu krivičnu odgovornost. I ovo je uticalo da države kao Nemačka i Italija iskoriste i ovu mogućnost u sklopu zakonskog okvira EU, da izbegavaju jedno određivanje krivične odgovornosti koja bi se neposredno primenila prema pravnim licima.

U ovom pravcu italijanski zakonodavac je učinio jednu od najvećih prekretnica u okviru pravnog sistema zakonom Br. 231 od 08.06.2001, jednu vrstu rešenja *sui generis*, određivajući administrativnu odgovornost za pravna lica koji su odgovorna za krivična dela učinjena zbog njihove prednosti ili interesa. Ovaj pažljiv izbor italijanskog zakonodavca je urađen sa ciljem da se izbegava povreda člana 27, st.1 Italijanskog Ustava, koji određuje princip krivice i ličnu krivičnu odgovornost. *Sui generis* aspekt ovog zakona vidi se u činjenici da i pored toga što se izbegava pojam “*krivična odgovornost*” i ograničenja sankcija krivične prirode, kao način čuvanja kompaktilnosti pravnih akata, postupak koji se vodi prema

---

¹⁷Puka, A.: *Ibidem*.

¹⁸ Manduchi, C.: The introduction of corporate “criminal” liability in Italy, *Riv.Diritto&Diritti*, 2010, www.diritto.it/docs/30795

pravnom licu je tipičan krivični i zasniva se na odredbama italijanskog Zakonika krivičnog postupka i u nadležnosti je krivičnog suda.¹⁹

Trend prihvatanja krivične odgovornosti u evropskim zemljama nije pratio Nemačka, jer dogmatske probleme u postojećem sistemu smatraju se nerešenim za prihvatanje jedne takve vrste odgovornosti.²⁰ Čak nemački zakonodavac predviđa jedno restrektivnije rešenje, određujući samo administrativnu odgovornost za pravna lica, za krivična dela učinjena od subjekata koji ih predstavljaju. Poštujući tako član 19 nemačkog Krivičnog Zakonika koji predviđa da “*samo fizička lica mogu izvršiti krivična dela*”. U nemačkom sistemu, vođenje sudskog postupka prema pravnim licima je u nadležnosti administrativnog suda.

Prirodno i zemlje koje su bile pod uticajem nemačkog i italijanskog sistema, dugo vreme su se oklevale kako bih prihvatili krivičnu odgovornost za pravna lica, kao na pr.: Mađarska²¹ i druge zemlje. Ali, do sada, skoro sve evropske zemlje su predvidele u okviru svojih zakonodavstva krivičnu odgovornost za pravna lica, za krivična dela koja se izvršavaju u njihovo ime i njihovu korist (Holandija, Francuska, Belgija, Finska, Norveška, Švajcarska, Danska, itd.).

U zadnjoj deceniji, orijentacija određivanja krivične odgovornosti za pravna lica je zabeležena i u Balkanskim zemljama koje u odredbama krivičnih zakonika (Makedonija, Bosna i Hercegovina) ili posebnim zakonima (Albanija, Kosovo, Hrvatska, Crna Gora, Srbija) su odredile uslove odgovornosti za pravna lica za krivična dela, proceduralne aspekte i sankcije koje mogu da se primenjuju protiv njih. U zemljama Ballkana kao najveći problem se vidi primena u praksi zakona iz ove oblasti.

---

¹⁹Iz ovih razloga, solucija data od italijanskih zakonodavaca, smatra se kao jedan model “*predkrivični*” ili “*polu-krivični*” za odgovornost pravnih lica za krivična dela.

²⁰ Bohlander, M.: Principles of German Criminal Law, *Studies in International & Comparative Criminal Law*, Oxford, 2009, fq. 23 dhe vazhdim. Böse, M.: Corporate Criminal Liability in Germany – Corporate Criminal Liability. Ed.Rodha, I. & Pieth, M., Basel 2011, fq.227-228.; Weigent, Th.: Societas delinquere non potest? – A German Perspective, *Oxford University Press*, 2008, ICJ 65 (927).

²¹ Santha, F.: Criminal responsibility of legal persons in Hungary – theory an (a lack of) practice, fq. 198 dhe vazhdim. (<http://www.upm.ro/proiecte/EEE/Conferences/papers/S1A38.pdf>) {02.03.2014}.

3. Krivična odgovornost pravnih lica prema kosovskom zakonodavstvu

Kao i mnoge druge zemlje, i Republika Kosovo je pristupila principu “*societas delinquere potest*” regulisanjem krivične odgovornosti pravnih lica. Konceptualizacija krivične odgovornosti i na Kosovu je rezultat potrebe za stvaranje zakonskog osnova za jednu efikasniju borbu protiv kriminaliteta pravnih lica, i s druge strane jedan odgovor na zahteve međunarodnih mehanizama za regulisanje ove oblasti.

Krivična odgovornost pravnih lica kao koncept na Kosovu je prihvaćena prvi put u Krivičnom Zakoniku 2003 godine²², gde se u članu 106 na principijelan način predviđa: “*Krivična dela za koja pravno lice može krivično odgovarati, krivična odgovornost pravnog lica, krivične sankcije koja mogu da se primenjuju prema pravnom licu i posebne odredbe koja regulišu krivični postupak primenljive prema pravnom licu predviđaju se posebno zakonom*”.

Na nivou samo formalnog prihvatanja, krivična odgovornost pravnih lica je predviđena i Krivičnim Zakonikom od 2012 godine²³, koji takođe sadrži neke odredbe o odgovornosti pravnih lica ali ne reguliše u celosti ovaj institut da se primenjuje i u praksi.

Celovito regulisanje ovog instituta na Kosovo je urađeno usvajanjem zakona 04/L-030 o odgovornosti pravnih lica za krivična dela (dalje zakon 04/L-030)²⁴, primenjujući ovako i načelne odredbe Krivičnog Zakonika, koje predviđaju regulisanje ovog instituta.

---

²²Ovaj Zakonik proglašen Pravilnikom UNMIK-a, br.2003/25, stupio na snagu 6 aprila 2004 godine.

²³Krivični Zakonik Republike Kosova, koji je stupio na snagu 1 januara 2013. *Službeni Glasnik Republike Kosova* /Nr.19/13 Jul 2012.

²⁴Zakon 04/L-030 za odgovornost pravnih lica za krivična dela je usvojen dana 31.08.2011 i stupio je na snagu dana 01.01.2013. Autor ovog rada je bio član Komisije Ministarstva Pravde za izradu nacrtu ovog zakona. Treba naglasiti da u daljem postupku u komisijama Skupštine Kosova, više se vodio debata o potrebi ispunjavanja standarda EU iz ove oblasti, tako da nisu uključeni svi predlozi stručnjaka za donošenje jednog funkcionalnog zakona. Ovo je dovelo do toga da se usvaja jedan manjkav zakon sa nekim nejasnim odredbama, što smatramo da će biti jedan izazov za krivično-pravni sistem Kosova. S druge strane, ovo dokazuje kritike o krivičnom zakonodavstvu balkanskih zemalja, da su mnogi zakoni doneti samo da bih ispunili kriterijume u odnosu na EU, ne uzimajući toliko u obzir aspekt njihove funkcionalnosti i okolnosti gde treba da se primenjuje.

Stupanjem na snagu zakona 04/L-030 ukinut je Zakon o privrednim deliktima (1986)²⁵, koji je do tada regulisao oblast odgovornosti pravnih lica.

Zakon 04/L-030 reguliše odgovornost pravnih lica za krivična dela, određuje krivične sankcije koje mogu da se izriču, i sadrži posebne odredbe o krivičnom postupku koje mogu da se primenjuje prema njima (član 1). U nastavku pokušaćemo da predstavljamo neke od osnovnih aspekata krivične odgovornosti za pravna lica na Kosovu, posebno afirmacije u zakonu 04/L-030 i glavna pitanja za koje smatramo da će predstavljati izazove za pravni sistem Kosova prilikom suđenja pravnim licima.

U zakon se daje definicija da “**odgovorno lice**” je: “*fizičko lice koji u okviru pravnog lica ima poverenje da obavlja određene zadatke, ili ovlašćenja da deluje u ime pravnog lica kao i da postoji visoka osnovanost da je ovlašćen da deluje u ime pravnog lica*” (član 2, st.1, tač.1.1). Jedna takva definicija za odgovorno lice je dosta temeljita, posebno u vezi dela “...postoji visoka osnovanost...” što omogućava sudu da primenjuje krivičnu odgovornost protiv pravnog lica kada se dokaže da osim ovlašćenja ima i jedna osnovanost da odgovorno lice predstavlja “*interese*” pravnog lica, izrazio njegovu volju, i nije bio samo zaposleno lice u pravnom lice.

Dok krivična odgovornost pravnog lica proističe od krivičnog dela fizičkog lica, onda jedan od uslova da zamišljamo ovu odgovornost, je identifikacija fizičkih lica koji mogu da deluju u ime pravnog lica, i pod kojim uslovima krivično delo učinjeno od njih može biti osnova krivične odgovornosti i za pravno lice.

Zavisno od modela koje slede zakonodavstva različitih zemalja, osnova odgovornosti pravnog lica u odnosu na delo fizičkog lica, određuje se na nekoliko načina, koji mogu biti: određivanje na izričit način lica u strukturi pravnog lica, koji mogu da izvršavaju krivična dela na njegovo ime; identifikacijom odgovornosti pravnog lica samo sa radnjama njegovih visokih organa i na osnovu neadekvatnog sistema organizovanja i nedostatkom mera za sprečavanje krivičnih dela (*Compliance programe*);²⁶ ili neprecizirajući subjekte koji po službenoj hijerarhiji u pravnom licu, mogu izvršiti krivična dela u njegovo ime, ali određivajući na opšti način da krivična odgovornost pravnog lica proističe od krivičnog dela fizičkog lica (odgovoran) nezavisno od pozicije u strukturi pravnog lica, ali koji ima

---

²⁵ “Službeni Glasnik” bivše Jugoslavije, br. 10/86.

²⁶ Pieth, M. & Ivory, R., *Emergence and Convergence: Corporate Criminal Liability Principles in Overview – Corporate Criminal Liability, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* 9, Basel, 2011, str.22 i nastavak.

ovlašćenje da deluje u njegovo ime i učinjenim delom doneo i dobit pravnom licu. Ovaj model se primenjuje i na Kosovu²⁷

Dakle, krivična odgovornost, može da proistiće od krivičnih dela učinjena od fizičkih lica koji imaju određene posebnosti²⁸ i može da se dokaže da su delovali u ime i korist pravnog lica,²⁹ u svakom konkretnom slučaju krivičnog procesuiranja protiv pravnog lica. Ostaje na tužilaštvo da dokaže ovaj odnos fizičkog lica sa pravnim licem, na osnovu formalne pozicije koje je imao fizičko lice zasnovanim aktom zapošljavanja (ugovor ili sporazumom o zapošljavanju) ili drugim aktima davanja zakonskih ovlašćenja za zastupanje pravnog lica. Onda drugi aspekt, se sastoji od dokazivanja ako je krivično delo bilo i volja (namera) pravnog lica, ili u najmanjem da pravno lice nije preduzeo mere za sprečavanje takvog jednog dela (subjektivni aspekt krivične odgovornosti pravnih lica).

Što se tiče definicije pojma pravnog lica, zakon sadrži samo jednu opštu definiciju, da se pravnim licem kvalifikuje domaći ili strani pravni subjekat, koji se na osnovu pozitivnog zakonodavstva smatra kao pravno lice (član 2, st.1, tač.1.2). Ista definicija je i u Krivičnom Zakoniku Kosova (2012), u opštim odredbama o krivičnoj odgovornosti pravnih lica (čl. 40 i čl. 120).

Iz ovoga proizilazi da je kosovski zakonodavac izbegavao konačnu definiciju pojma “pravno lice” u smislu primenjivanja njegove odgovornosti za krivična dela, ostavljajući ovo kao zadatak za doktrinu i sudsku praksu da kroz tumačenje kosovskog zakonodavstva u celosti, određuju koji su subjekti prava koji se smatraju pravnim licima. Jedna šira definicija koja se tiče zakonodavstva Kosova je sadržana u Zakonu Br.02/L-123 za Trgovačka Društva gde se kaže: “*Pravno Lice*” je opšti izraz koji podrazumeva jedno društvo, uključujući i trgovačko društvo, koji ima jedan poseban pravni identitet i odvojen od članova ili svojih akcionara.³⁰ U cilju identifikacije pravnih lica prema kojima može da se

---

²⁷Ovaj model je sledio i zakonodavac na Kosovu, gde se u čl. 5, st.1 zakona 04/L-030, koji određuje osnov krivične odgovornosti za pravno lice, ne precizira hierarkijski položaj fizičkih lica koji mogu da učine krivično delo u ime pravnog lica. U ovom svojstvu su oni subjekti koji su odgovorna lica, koji mogu da deluju u ime pravnog lica i krivičnim delom donose dobit ovome drugom ili u njegovo ime uzrokuju štetu.

²⁸ Za određivanje fizičkih lica koji mogu da učine krivična dela u ime pravnog lica, po zakonodavstvu Kosova, treba se pozvati na čl. 2 Zakona 04/L-030 o definiciji pojma “odgovorno lice”.

²⁹Shih Bozheku,E., Elezi, I.: *cit.*, str.22 i nastavak.

³⁰ Zakon Br.02/L-123 o trgovačkim društvima, kao pravno lice kvalifikuje: društva sa ograničenim odgovornošću i akcionarska društva, dok pojedinačna preduzeća, kolektivna društva i komanditna društva, nemaju svojstvo pravnog lica. Uopšte, za pravno lice nema konačna definicija njegovog pojma, određujući je kao društvo ljudi ili fond sa

primenjuje krivična odgovornost, posebnu važnost ima i razlika između pravnih javnih lica i onih privatni. Ovo zbog činjenice jer ne prema svim pravnim licima mogu da se primenjuju krivične sankcije za učinjena dela u ime i njihovu korist, kao što mogu biti na pr.: Pravna lica sa opštim interesom. Jednu takvu razliku zakon 04/L-030 pravi u u čl. 4, *st.3.* gde se predviđa da: “*Republika Kosovo, organi državne uprave i lokalne samouprave i strane državne organizacije koje deluju u Republici Kosovo ne mogu biti odgovorne za krivična dela, ali odgovorno lice je krivično odgovorno*”. Ova definicija ujednom izražava i orijentaciju da zakon 04/L-030 ima za osnovni cilj disciplinovanje privatnih pravnih lica.

U vezi krivičnih dela za koja pravno lice može da odgovara krivično, kosovski zakonodavac se opredelio za jedno manje ograničeno rešenje, predviđujući mogućnost da pravno lice može odgovarati za krivična dela iz posebnog dela Krivičnog Zakonika Kosova i za druga dela, uvek kada su ispunjeni uslovi za odgovornost pravnog lica (član 3, *st.2*), prihvativši tako model “*all-crimes approach*”, kao što je slučaj i sa zakonodavstvom Holandije³¹, Hrvatske³², itd. Mišljenja smo da jedno takvo šire rešenje, ograničavajući se samo na uslov da se krivično delo prilagodi prirodi pravnog lica i da se ispunjavaju uslovi za krivičnu odgovornost je praktično ispravnije, nego nabranjanje krivičnih dela za koja pravno lice može biti odgovorno (*list-based approach*), kao što je slučaj sa zakonodavstvom Italije,³³ Španije,³⁴ Estonije,³⁵ itd., da se na taksativan određuju krivična dela za koja može odgovarati pravno lice. Prednost prvog modela se

---

posebnom namenom (na pr. fondacija), koja po zakonu ima pravni subjektivitet. Ona se razlikuje od ostalih društva ljudi jer poseduje pravni subjektivitet i može da se pojavljuje pred sudovima kao tužilac ili tuženi (“*Parteifähigkeit*” - kapacitet da bude stranka u postupku). (<http://www.eurofound.europa.eu/emire/GERMANY/LEGALPERSON-DE.htm>, (15.12.2014)).

³¹ Vidi Dutch Penal Code (*Wetboek van Strafrecht*) (DPC), 1976, član 51.

³² Vidi Act on the Responsibility of Legal Persons for the Criminal Offences, *Croatia, Official Gazette no. 151/2003*, član 2.

³³ Posle usvajanja zakona 231/2011 o administrativnoj odgovornosti pravnih lica za krivična dela, italijanski zakonodavac reformama iz 2002, 2003, 2005, 2006 i 2007 godine kroz posebne zakone predvideo i neke nove oblike krivičnih dela za koje pravno lice može biti odgovorno, kao : terorizam i ropstvo, zloupotreba tržišta, čuvanje ukradenih stvari i pranje novca, itd. Vidi više De Maglie, C.: *Societas Delinquere Potest? The Italian Solution*, Ed.by Pieth, M. & Ivory, R. – *Corporate Criminal Liability, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice 9, Basel, 2011*, str.260 i nastavak.

³⁴ Za jedno dublje upoznavanje krivične odgovornosti pravnih lica u španskom sistemu, posebno vidi De La Questa, J.L.: *Criminal Responsibility of Legal Persons in Spanish Law, International Review of Penal Law, AIDP/IAPL, 84, 1/2, 2013*, fq.143-179.

³⁵ Ginter, J.: *Criminal Liability of Legal Persons in Estonia, Juridica International, XVI/2009*, str.151.

argumentuje i činjenicom da je osnovni kriterijum za odgovornost pravnog lica je dokazivanje da li je pravno lice ostvario korist od krivičnog dela učinjenog u njegovo ime i da li je kriv (uvek imamo u obzir normativnu koncepciju krivice).

Teritorijalna važnost zakona 04/L-030 je određena u čl.4 zakona, gde se predviđa da se ovaj zakon primenjuje prema svim pravnim licima (domaćih i stranih) koji su odgovorni za krivična dela učinjena na teritoriji Republike Kosovo, potvrđujući time princip teritorijalnosti. Takođe ovaj zakon se primenjuje i prema stranom pravnom licu koji je odgovoran za krivično delo izvršeno van zemlje na štetu Republike Kosovo, svom državljaninu ili domaćem pravnom licu (Princip prave –zaštite), kao i prema domaćem pravnom licu (domaće) i koji je odgovoran za krivično delo izvršeno van teritorije (Princip aktivne ličnosti).

Kosovski zakonodavac predviđa isključenje krivične odgovornosti za pravno lice, za krivično delo koje je učinjeno tokom vršenja ovlašćenja koja su njemu poverena zakonom (član 4, st.4).

3.1 Granica i osnova krivične odgovornosti za pravna lica po zakonu 04/L-030

Granica i osnova krivične odgovornosti za pravna lica na Kosovo je određena u čl. 5 zakona 04/L-030, koji sadrži osnovne odredbe o ovoj disciplini ali ujednom i najproblematičniji deo ovog zakona.

Krivična odgovornost pravnog lica potiče od učinjenog krivičnog dela fizičkog lica koji je delovao u ime i korist pravnog lica. Tako u čl. 5, st.1 se određuje: “*Pravno lice je odgovorno za krivično delo odgovornog lica koji delovanjem u ime pravnog lica u okviru ovlašćenja je izvršio krivično delo sa ciljem da to pravno lice ostvari neku korist ili jeouzrokovalo štetu. Odgovornost pravnog lica postoji i onda kada radnja tog lica bila u suprotnosti sa poslovnom politikom ili naredbom pravnog lica.*”

Utvrđivanje da krivično delo treba da se izvrši osim “*na ime*” ali i “*u okviru ovlašćenja*”, je jedna ispravna formulacija zakonodavca što podrazumeva da za jednu krivičnu odgovornost protiv pravnog lica nije dovoljno da je krivično delo učinjeno samo predstavljajući pravno lice (*u ime*) već je trebao da deluje u okviru datih ovlašćenja od samog pravnog lica. Dok drugi deo “*...sa ciljem da to pravno lice može ostvariti neku korist...*” može

da predstavlja problem prilikom tumačenja u praksi, jer predviđa specifičnu nameru odgovornog lica, što je teško dokazati u praksi.

U ovoj tački sudovi na Kosovu treba da su pažljivi u tumačenju ove odredbe u ovom delu, jer namera odgovornog lica ne uklapa se uvek sa namerom samog pravnog lica (čak ne može i da ima jednu takvu identifikaciju).³⁶ Dakle sud nezavisno od namere odgovornog lica treba da dokaže da li je pravno lice želeo ili dozvolio takvo delo kroz njegovo ponašanje i politike koju je sprovodio.

Kao što je poznato u krivičnom pravu, princip lične krivične odgovornosti predstavlja jedan od osnovnih principa, što podrazumeva da svaki pojedinac odgovara samo za posledice, odnosno činjenice (koje se zakonom utvrđuju kao krivično delo) koje je on lično učinio svojim činjenjem ili nečinjenjem (objektivni aspekt)³⁷ i koje su rezultat njegove namere ili nepažnje (subjektivni aspekt)³⁸. Po ovom principu, jedno lice ne može da odgovara za krivično delo učinjeno, već samo za delo koje je lično izvršio i svojom krivicom.

Na osnovu postulata ovog principa, neki teoretičari su insistirali da krivična odgovornost pravnog lica nije moguća, jer bi podrazumevalo da se ovaj poslednji okrivljuje za jedno krivično delo koje je izvršeno od jednog drugog lica (fizičko lice).³⁹ Ovaj princip kao smetnju za prihvatanje krivične odgovornosti pravnih lica tretirali smo i ranije kada smo pričali o oklevanju nekih zemalja da prihvataju ovu, kao što je bio slučaj sa Italijom gde je zakonodavac je izbegavao pojam krivične odgovornosti kako bih poštovao čl. 27 Ustava Italije gde se upravo podstiče princip lične krivične odgovornosti,⁴⁰ koji je u planu doktrine prevaziđen kroz normativni

---

³⁶Više o subjektivnom aspektu odgovornosti pravnih lica u odnosu sa interesom ili namerom fizičkog lica, i argumentima za krivicu pravnog lica, treba da se uskladi sa njegov interes sa interesom fizičkog lica, vidi Lattanzi, G.: *Reati e reponsabilità degli enti*, Milano, 2005.

³⁷ Iz objektivnog aspekta, krivično delo je lično delo pojedinca kada postoji uzročna veza između njegovog činjenja ili nečinjenja i posledice, u suprotnom lice ne može biti krivično odgovorno. KZK u članu 20 određuje: "*Lice nije krivično odgovorno kada između njegovog činjenja i nečinjenja i posledice nedostaje uzročna veza*".

³⁸ Iz subjektivnog aspekta, krivično delo je lično delo pojedinca kada je on mentalno zdrav (ili ima smanjenu mentalnu sposobnost ali postoji jedan nivo sposobnosti) i delo je učinjeno krivicom (namera ili nepažnja). Dakle, iz ovog aspekta personalni princip se identifikuje sa samim konceptom krivične odgovornosti.

³⁹ Više za ovaj princip u odnosu na krivičnu odgovornost pravnih lica, vidi i: Bozhoku, E., Elezi, I.: cit. Str. 40 i nasavak.

⁴⁰ Za jedno dublje upoznavanje ovog principa u pozitivnom italijanskom pravu vidi Ramacci, F. cit. str. 107 i nastavak.

konceptat krivične odgovornosti pravnog lica, i ovo treba da čini osnovu svakog tumačenja iz sudske prakse.

Treba da imamo u vidu da utvrđivanje krivice pravnih lica, osim u odredbama zakona koji reguliše ovaj institut, zasniva se i na načelima i predviđenim pravilama u krivičnom zakoniku i zakonikom o krivičnom postupku, za toliko koliko mogu se uskladiti sa prirodom pravnog lica. U tom duhu i zakon Kosova 04/L-030 za odgovornost pravnog lica za krivična dela, u čl. 3 *st.1* predviđa da: “ *Ukoliko ovim zakonom nije drugačije predviđeno, prema pravnim licima primenjuju odredbe Krivičnog Zakonika Kosova i Zakonika o Krivičnom Postupku Kosova*”. Zato se traži dosledno tumačenje odredaba u okviru pozitivnog krivičnog zakonodavstva u celosti, kroz jedan temeljiti studij da bi objasnili kriterijume koji čine osnovu krivične odgovornosti za pravno lice. Inače, i sa praktičnog aspekta može biti problematično obrazloženje sudskih odluka protiv pravnih lica kao odgovornih za krivična dela izvršena u njihovo ime i njihovu korist.

U skladu sa tim, da bi smatrali jedno pravno lice krivim, treba da je krivično delo učinjeno u njihovo ime i njihovu korist, da se dokaže iz objektivne i subjektivne strane.

Dok se kao osnovni uslov odgovornosti pravnog lica treba da je delo učinjeno u njegovo “*ime*” i “*korist*”, u praktičnom planu da bi dokazali krivicu pravnog lica, osnovni zadatak suda je ispravno tumačenje ova dva uslova (objektivni aspekt krivične odgovornosti pravnog lica). Prvo, da je krivično delo učinjeno “*u ime*” pravnog lica nije dovoljno samo dokazivanje da je jedno fizičko lice iz strukture pravnog lica učinio krivično delo, već treba da se dokaže da je u konkretnom slučaju delovao u njegovo ime i da je imao ovlašćenje za jednu takvu radnju. U suprotnom pravno lice ne može da se proglasi krivim. Drugi aspekt, treba da se dokaže ako je pravno lice ima korist ili ekskluzivni interes od takve radnje. Korist pravnog lica može da bude neposredan ili indirektan.⁴¹ Osim drugih kriterijuma, ova dva uslova treba da se dokažu na kumulativan način da se osmisli krivična odgovornost pravnog lica. Drugi osnov krivice pravnog

---

⁴¹Neposredna dobit pravnog lica i učinjenog krivičnog dela može biti u slučajevima kada upravni organi pravnog lica podstiču fizička lica za izvršenje krivičnih dela s namerom sticanja dobit, na pr.: podstiču koruptivne radnje predstavnika u cilju dobijanja javnih nabavki, itd. Dok indirektno sticanje dobit pravnog lica može imati kada ne ulažu u potrebne mere za sprečavanje krivičnih dela s ciljem da uštedi svoj budžet, na pr.: jedno građevinsko preduzeće ne ulaže na sigurnosne mere da ne troši i za posledicu izaziva štetu, ili jedno preduzeće za proizvodnju prehrambenih proizvoda ne ulaže u tehnološkoj opremi koja se traži po standardima i time ugrožava život i zdravlje ljudi, itd.

lica na osnovu zakona 04/L-030 je i učinjena šteta.⁴² Pravno lice može da se proglasim krivim ako se dokaže da je šteta rezultat nekog interesa pravnog lica ili nije se pridržao potrebnih standarda tokom obavljanja delatnosti.

Na pr.: Može da se proglasi krivim jedno građevinsko preduzeće ako je šteta došla kao posledica nepreduzimanja zaštitnih mera, i obrazloženje krivične odgovornosti se zasniva u ovaj interes koji je preduzeće steklo ne trošeći na kupovini sigurnosne opremu za rad. Takođe jedno takvo preduzeće može da se proglasi krivim ako nije primenjivao zaštitne mere u skladu sa standardima koji se traže za sigurnost tokom obavljanja svoje delatnosti, i kao posledica ovoga učinjena je šteta.

Dakle u ova dva slučaja učinjena šteta ima veze sa ponašanjem pravnog lica i identifikuje se sa interesom i njegovim odgovornošću zbog činjenica koje je mogao predvideti. S toga primenjivanje krivične odgovornosti za ove slučajeve je u saglasnosti sa duhom zakona 04/L-030 (*ratio legis*) i principom krivice da jedan subjekat odgovara za činjenice koje je mogao predvideti. S druge strane ako se ne može dokazati jedna takva veza pravnog lica sa učinjenom štetom ne može imati krivične odgovornosti. Na pr.: ne može imati krivične odgovornosti jedno građevinsko preduzeće ako uspe da dokaže da je preduzeo sve zaštitne mere u skladu sa potrebnim standardima, ali učinjena šteta tokom obavljanja delatnosti ili u vezi sa tim je posledica “*vis major*”.

U skladu sa tim, učinjena šteta kao osnov krivične odgovornosti ima smisla samo ako se dokaže da ima veze sa određenim interesom ili nepažnjom pravnog lica u odnosu sa njegovim obavezama.

Kako bi dokazali krivično delo i sa subjektivnog aspekta, krivica pravnog lica treba da se zasniva na načinu njegovog unutrašnjeg organizovanja, postojanju ili primenjivanju određenog modela za sprečavanje krivičnih dele ili ne, ili nekog drugog akta za ovu namenu.

U praksi krivična dela koja se izvršavaju u ime i korist pravnog lica u većini slučajeva su posledica jednog lošeg organizovanje pravnog lica da bi

---

⁴² Izvršenje dela (shkaktimi i dėmit) kao posledica nepažnje lica može biti zagađenje sredine ili izazivanje druge štete od strane jednog građevinskog preduzeća koja je kupila celu opremu po standardima za izbegavanje zagađenje ili drugih posledica u radu ali ih ne stavlja u funkciju ili ih ne nadzire i zbog ove njegove nepažnje izaziva se štetna posledica. Dakle, izazivanje štete treba da je rezultat jednog interesa pravnog lica ili njegove nepažnje da deluje u skladu sa zakonskim obavezama.

izbeglo takva dela.⁴³ Po ovom osnovu opravdava se i krivica pravnog lica i njegovo kažnjavanje ako se dokaže da određeno krivično delo je posledica lošeg organizovanja da bi izbeglo to,⁴⁴ dok i samo pravno lice ne može dokazati suprotno u krivičnom postupku.

Na ovaj način kroz normativnu koncepciju, opravdava se krivica pravnog lica kao namera ili nepažnja. Namera postoji kada delo izražava volju pravnog lica (pr.: koruptivne radnje izazvane od samog pravnog lica), dok se smatra da je delo učinjeno nepažnjom u slučajevima kada je ista došla kao posledica jednog lošeg i nedovoljnog organizovanja pravnog lica da bi izbeglo takvo delo (*culpa in vigilando*)⁴⁵ i ovo treba da bude osnov krivice pravnog lica za pravna lica i po odredbama zakona 04/L-030.

Nezavisnot krivične odgovornosti pravnog lica na Kosovu (në kuptimin e një përgjegjësie penale paralele⁴⁶ në raport me atë të personit fizik) se navodi u čl.5, st.2, gde se predviđa da je pravno lice odgovorno za krivično delo i ako odgovorno lice koje je izvršio krivično delo nije kažnjavan za to delo.⁴⁷

Međutim, duboku protivrečnost sa prethodnim određivanjem je druga odredba (st.3) gde se predviđa da se odgovornost pravnog lica zasniva na krivici odgovornog lica. Takođe zakon određuje subjektivne elemente krivičnog dela koji postoje samo kod odgovornog lica i koji se cene u odnosu sa pravnim licem (st.4).

Ovo određivanje zakonodavca na Kosovo, stvara nejasnoću i u suprotnosti je sa osnovnim principom o krivičnoj odgovornosti pravnog lica, jer njegova krivica se shvata i potvrđuje samo na normativnom aspektu (što se smatra i “ključem” prihvatanja krivične odgovornosti za pravno lice), i ne može se usloviti sa namerom ili nepažnjom fizičkog lica, po psihološkom

---

⁴³ Vidi. Manna, A.: La responsabilità amministrativa delle persone-il punto vista del penalista, *Cassazione penale* 2003, str.1101.

⁴⁴ Manduchi, C.: *cit.*, str.2

⁴⁵ Shih Bozheku, E.: Kriterijumi za krivičnu odgovornost pravnih lica pod subjektivnim profilom, *Avokatia*, 2012, fq.37 i nastavak.

⁴⁶ Kambovski, V.: *Krivično Pravo, (Opšti Deo)*, Skopje, 2010;

⁴⁷ U praksi mogu da se javljaju situacije kada zbog raznih razloga odgovorno lice ne može da se kazni za krivično delo izvršeno u ime i korist pravnog lica, kao na pr. kada posle učinjenog krivičnog dela gubi sposobnost za rasuđivanje, bekstvo, zatvor, itd. U takvim situacijama krivična odgovornost pravnog lica ne može se isključiti, stoga i ispravno definisanje zakonodavca u ovom slučaju.

kriterijumu krivice (tradicionalna koncepcija).⁴⁸ Ovo protivrečno rešenje zakona 04/L-030, otežava dokazivanje krivice pravnog lica, posebno u slučajevima kada se odgovorno lice ne kažnjava, jer njegovom krivicom zakonodavac je vezivao i krivičnu odgovornost pravnog lica. S druge strane, ovo dovodi pravno lice u nepovoljnu situaciju pred sudom u drugim slučajevima, kada treba da se kažnjava fizičko lice, što po datom rešenju podrazumeva automatsku krivicu pravnog lica iz prostog razloga jer je krivično delo učinjeno u njegovo ime, bez obzira na stav i odnos pravnog lica sa takvim delom, onemogućavajući mu da dokaže nevinost.⁴⁹

Iz odredaba zakona 04/L-030, proizilazi da je njegova osnovna problematika nejasno određivanje osnova krivične odgovornosti za pravno lice. U ovaj pravac kao osnovni problem vidimo nedostatak određivanja jasnih formalnih kriterijuma, kroz utvrđivanje jednog organizacionog modela i efektivne kontrole (*compliance program*) za pravno lice, kao osnovni kriterijum dokazivanja krivice ili nevinosti pravnog lica. Ovo bi bilo adekvatno rešenje u skladu sa principom normativne koncepcije krivice i bilo bi u skladu sa svrhom kažnjavanja pravnih lica za krivična dela.

Postojanje jedne kulture organizovanja (u anglosaksonski sistem poznata po pojmu “*corporate culture*”) kao sistem vrednosti, način organizovanja i kontrole, na osnovu kojih treba da obavlja svoju delatnost pravno lice, u kontinuitetu je bila tema debate u svetskoj doktrini u odnosu sa primenjivanjem krivične odgovornosti.⁵⁰ Mogućnost oživljavanja jedne “*corporate culture*” kod pravnih lica je shvaćen i kao izbegavanje pritiska koje rukovodstvo pravnog lica mogu da vrše prema zaposlenim na nižem nivou sa namerom da ovi poslednji preduzimaju i protivzakonite radnje kako bi doneli korist pravnom licu.⁵¹ Ali u ovom pravcu uvek treba da smo pažljivi jer opšta pravila organizovanja (*corporate culture*⁵²) koja može

---

⁴⁸ Za jednu dublju analizu o ovom aspektu vidi: Bozheku, E., Elezi, I. cit. fq. 296 i nastavak, Bozheku, E.: Krivica – neki teoretski, metodološki funkcionalni i praktični drugog elementa krivičnog dela, *Pravo/Law*, Priština, n.2/2010; Ramacci,F.: *Corso di diritto penale*, II ed., Torino, 2011; itd.

⁴⁹Puka, A.: *Considerazioni sulla responsabilità degli enti in Kosovo*, *Riv. Collona Roma, Sapienza*, 2015, str.137.

⁵⁰*Ibidem*.

⁵¹ Henning, P.J.: *Corporate criminal liability and the potential for rehabilitation*, *Wayne State University Law School, Legal Studies Paper Series no.09-21*, 2009, fq.15

⁵²Jedna “*corporate culture*” kod pravnih lica u vidu sprečavanja krivičnih dela može da funkcioniše i da bude osnova za izbegavanje krivice, samo ukoliko pravno lice ima model organizacije i efektivne kontrole (*compliance program*) namenjenih za ovu svrhu, što u taksativnom smislu definiše mere koje preduzima u kontinuitetu da bi sprečili svoje

imati jedno pravno lice, ne mogu biti zamena jednog “*modela organizovanja i efektivne kontrole*” (*Compliance programe*) koji se isključivo posvećuje sprečavanju krivičnih dela.

S toga, nedostatak zakonskih kriterijuma za dokazivanje nevinosti pravnog lica, koji bi obavezali to lice da usvoji jedan “*compliance program*” u ovu svrhu (u skladu sa zakonom), je i osnovna manjkavost zakona 04L-030 i usvojenih zakona u mnogim zemljama o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, sa izuzetkom nekih zemalja, kao na pr. Italija, gde zakon⁵³ utvrđuje na taksativan način da pravno lice neće odgovarati za krivično delo ako može da dokaže pred sudom svoju nevinost na osnovu zakonskih kriterijuma.

Uopšte zakoni o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, predviđaju mogućnost da sud ublaži kaznu kada se dokaže da je pravno lice imao jedan “*compliance program*” u vreme izvršenja krivičnog dela,⁵⁴ ili na osnovu same izjave o kršenju ili priznanju krivice⁵⁵, kao pokazatelj za “*volju*” da neće ubuduće delovati suprotno pozitivnim normama, i da će izbegavati protivzakonite radnje subjekata koji ga predstavljau. I u italijanskom sistemu, postojanje i efikasnost jednog takvog modela organizovanja i nadzornog organa omogućava izbegavanje odgovornosti za krivična dela ili u najmanjem jedno smanjenje kazne.⁵⁶

Slično italijanskom modelu, i zakonodavac Kosova prilikom izmene i dopune zakona treba da predvidi formalne kriterijume na kojima pravno

---

radnike od izvršenja krivičnih dela, kao i da ima organ kontrole o efektima ovih mera. Jedan takav model treba biti primenljiv i da može da dokaže svoju nevinost na sudu, ili da najmanje ima ublažavanje kazne. U slučaju krivičnog procesuiranja, od strane pravnog lica koji tvrdi svoju nevinost traži se da dokaže da je preduzeo adekvatne mere da se krivično delo ne desi, i da se to desilo sa krivicom odgovornog lica, ne primenjujući odluke i pravila pravnog lica. Ne može biti dovoljna osnova za sprečavanje krivične odgovornosti, jedno uopšteno “*corporate culture*” pravnog lica, koji određenim aktima definiše opšta pravila o ponašanju njegovih radnika.

⁵³Italijanski zakon br. 231/2001 o administrativnoj odgovornosti pravnih lica za krivična dela. Za dublje upoznavanje italijanskog modela, vidi Fiorella, A. & Lancellotti, G.: *La responsabilità dell'impresa per i fatti da reato*, Torino, 2004; Vinciguerra, S. & Gastaldo, C.M. & Rossi, A.: *La responsabilità dell'ente per il reato commesso in suo interesse*, Padova, 2004.; Manduchi, C.: *The introduction of corporate “criminal” liability in Italy*, *Diritto&Diritti* (<http://www.diritto.it>) 2010; Lattanzi, G: *Reati e responsabilità degli enti*, Milano, 2005.;itd.

⁵⁴Pieth, M.,Ivory, R.: cit. str.44.

⁵⁵ Nanda, V.P.: *Corporate Criminal Liability in the United States: Is a New Approach Warranted?*, *Ius Gentium*, cit. str.71.

⁵⁶ Manduchi, C.: *cit.*, str. 3

lice može dokazati da je nevin za krivično delo koje je izvršeno u ime i za njegovu korist, ako uspe da dokaže da je preduzeo sve mere da se ne desi takvo krivično delo i da na nikakav način nije doprineo (na aktivan ili pasivan način) da se to delo izvrši.⁵⁷ Kao sastavni deo jednog “*compliance program*” pravnog lica na Kosovo treba da su: a) Model (Program) organizovanja, *gde u najmanjem, treba da se tačno određuje način funkcionisanja pravnog lica, način donošenja odluka i mera koje se primenjuju za sprežavanje krivičnih dela*, i b) Nadzorni organ (kontrola), *koji treba da vrši neprekidnu kontrolu nad subjektima pravnog lica koji treba da primenjuju model i da se pobrine da se ovaj model izmeni i dopuni neprekidno, da je efikasan za sprečavanje krivičnih dela*.

Mišljenja smo, da sa aktuelnim zakonodavstvom Kosova, u slučajevima kada pravno lice uspe da dokaže da je preduzeo mere za sprečavanje krivičnog dela, da ima jedan kodeks ili unutrašnji pravilnik za ovu svrhu, ovo treba da ima za efekat mogućnost isključenja krivice ili ublažavanje kazne, ili efekat izricanja lakših bezbednosnih mera protiv pravnog lica. Ovo bi bilo i jedan način kojmi bi se smanjio rizik nepravilnog tumačenja aktuelnih odredaba čl. 5 zakona 04/L-030.

3.2 Kazne i druge krivično-pravne sankcije prema pravnom licu na osnovu zakona 04/L-030

Osim problematike koncepcije krivice za pravna lica, autori koji su pristupili teoriji fikcije (oslonjena u principu “*societas delinquere non potest*”) kao prepreku za primenjivanje odgovornosti prema pravnim entitetima smatrali su i nemogućnost ili poteškoću primenjivanja krivičnih sankcija protiv njih.

Jedan od osnovnih elemenata ovih autora protiv krivične odgovornosti za pravno lice, je zasnivan na nemogućnost da se prema njima primenjuje kazna zatvorom (kao tipična krivična sankcija) i neke druge mere krivične prirode, i uopšte je smatrano za teško prilagođavanje krivičnih mera za pravno lice.⁵⁸ Jedan takav stav drži se i danas u državama koje nisu

---

⁵⁷ U vezi kriteriuma interne kontrole za pravna lica, njihovu obavezu da imaju etiku i odobre “*compliance program*”, posebnu važnost u okviru međunarodnih dokumenata ima i Priručnik Organizacije za Ekonomsku Saradnju i Razvoj (OECD) sa naslovom: “*Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance*”.

⁵⁸ Wagner, M.: *Corporate Criminal Liability – National and International Responses*, *International Society for the Reform of Criminal Law 13th International Conference*

prihvatile institut krivične odgovornosti za pravna lica, i koji se uglavnom zasniva na kontrolisanoj ekonomiji od države.⁵⁹

Međutim, danas, regulisanjem odgovornosti pravnih lica za krivična dela od većine svetskih zakonodavstva, ne javlja se kao problem sistem krivičnih sankcija prema njima, čak i krivične sankcije se opravdaju kao subsidijarne mere u odnosu sa građanskim sankcijama⁶⁰ koje nisu bile dovoljne za sprečavanje kriminaliteta pravnih lica.

Zavisno od modela koncepcije odgovornosti pravnih lica za koji su se opredelile različite države, možemo podeliti sistem sankcija prema pravnim licima na:

- *Sankcije administrativne prirode* (na pr. Nemačka, koja nije pristupila modelu određivanja krivične odgovornosti za pravna lica, kao što su to uradili većina evropskih država, koja su prihvatili model zemalja sistema “*Common law*”⁶¹);
- *Polu-krivične sankcije ili administrativno-krivične* (Italija);
- *Krivične sankcije* (države koje su prihvatile krivičnu odgovornost pravnih lica).

Kao sankcije koje mogu da se izriču prema pravnom licu na Kosovu po zakonu 04/L-030 su: kazne, uslovna kazna i mere bezbednosti. Kao kazne predviđaju se novčana kazna i prestanka pravnog lica (član 8).

Novčana kazna je najčešće primenljiva kazna prema pravnom licu i najpogodnija za sprečavanje kriminaliteta pravnih lica⁶² koja se predviđa

---

Commercial and Financial Fraud: A Comparative Perspective Malta, 8-12 July 1999, str.2

⁵⁹ Vidi Cheng Yang, V.: Developments in Criminal Law and Criminal Justice: Corporate Crime-State-Owned Enterprises in China, *Crim.L.F.14*, str.1 u nastavku. Dok krivična odgovornost pravnih lica je nametnut od osnaživanja korporacija u kapitalnim sistemima, prirodno je da u zemljama sa kontrolisanom ekonomijom nije primenjivan ovaj institut. Smatramo da je ovo jedan od faktora zašto su se zemlje bivšeg socijalističkog bloka (Albanija, zemlje bivše Jugoslavije, itd.) su se ustručavale duže vreme da prihvate krivičnu odgovornost pravnih lica.

⁶⁰ Neumann Vu, S.: Corporate Criminal Liability: Patchwork verdicts and the problem of locating a guilty agent, *Columbia Law Review (104 Colim.L.Rew.459) 2004*, str.11

⁶¹ Za dublji studij uporedni među administrativnim sankcijama koje se primenjuju u nemačkom sistemu za pravna lica i krivične sankcije u američkom sistemu, vidi Diskant, E.B.: Comparative Corporate Criminal Liability: Exploring the Uniquely American Doctrine Through Comparative Procedure, *The Yale Law Journal*, 2008, str. 128-172.

⁶² Jefferson, M.: Corporate Criminal Liability: The problem of sanctions, *Journal of Criminal Law (JCL65(235))*, 2001, str. 2 u nastavku

kao zamena sa kaznom zatvora koja se primenjuje prema fizičkom licu za određena krivična dela i ekvivalentna je sa njom. Za ilustraciju na pr.: u članu 9, (st.2, tač.2.1) zakona 04/L-030 određuje se: “za krivična dela za koja je predviđena kazna zatvorom od petnaest (15) dana do tri (3) godine, Sud može da izriče novčanu kaznu, od hiljadu (1.000) do pet hiljada (5.000) Eura. Jedan takav model ekvivalentnosti kazne zatvorom u novčanu kaznu za pravno lice postoji i u drugim zemljama, kao na pr. U Hrvatskoj gde za kaznu zatvorom višu od 15 godina koja je predviđena za fizičko lice, za isto delo pravno lice može da se kažnjava novčanom kaznom od 2800 do 685.000 eura (približno jer novčana kazna u hrvatskom zakonu je određena domaćom valutom).⁶³

U zakonu 04/L-030 novčana kazna određuje se čl. 9, gde se u st.1 predviđa: “Za krivična dela pravnih lica kazna predviđena novčano ne može biti manja od hiljadu (1.000) Eura i veća od stotinhiljada (100.000) Eura.” Kada imamo u vidu da zbog svoje prirode, novčana kazna je pogodnija i češće se primenjuje protiv pravnih lica, smatramo da gornja granica ove kazne na Kosovu (100.000 eura) je veoma mala za pravno lice. Čak ova odredba nije uzela u obzir i odlučnost Krivičnog Zakonika Kosova, koji za krivična dela fizičkih lica koja se izvršavaju u vezi sa terorizmom, trgovinom ljudima, organizovanim kriminalom ili krivična dela izvršena sa namerom sticanja imovinske koristi, predviđa novčanu kaznu do petstotina hiljada evra (500.000) eura (čl. 46 KZK). S druge strane, i od analize zakonodavstva drugih zemalja (Albanija, Makedonija, itd.) vidi se da je maksimum novčane kazne za pravna lica približno oko 500.000 euro. Šta više kada se uzima u obzir priroda krivičnih dela koja izvršavaju pravna lica (uglavnom ekonomske) proizilazi da ovo utvrđivanje novčane kazne na Kosovu nije dobro zamišljeno od strane zakonodavca, osim što pokazuje jedan nedostatak usklađivanja sa definicijama Krivičnog Zakonika. Izmena ove odredbe bila je jedna od predloženih predloga tokom faze usvajanja zakona 04/L-030.

Na osnovu člana 10, prilikom odmeravanja novčane kazne, sud treba da uzima u obzir i okolnosti kao: proizašle posledice ili posledice koje su mogle proizaći; okolnosti pod kojima je izvršeno krivično delo; ekonomsku moć i veličinu pravnog lica; ponašanje pravnog lica posle učinjenog krivičnog dela, itd.

---

⁶³Kučić, V., Crnković, A.: Criminal Liability of Companies in Croatia, *Lex Mundi*, 2008, str.1-2.

Kao i većina zakonodavstva na svetu i u zakonu Kosova se predviđa prestanak pravnog lica (čl. 11). Izricanje ove kazne se ograničava samo za slučajeve kada je pravno lice osnovano sa ciljem izvršenja krivičnih dela ili je delatnost koristio uglavnom za izvršenje krivičnih dela (*st.1.*). Ova kazna koja se u doktrini upoređuje sa smrtnom kaznom koja je primenjivana za fizička lica, predstavlja najtežu kaznu u okviru sistema kazni za pravna lica. Kao takva ova kazna može biti neophodna u slučajevima teških krivičnih dela, kao što su one u vezi sa terorizmom, različiti oblici organizovanog kriminala, i u svim drugim slučajevima kada se novčana kazna i druge mere smatraju nedovoljnim za sprečavanje kriminaliteta konkretnog pravnog lica.

Zakon 04/L-030 u čl. 12 određuje uslovnu kaznu. Uslovno kaznu sud može da izriče pravnom licu za predviđenu kaznu do pedesethiljada (50.000) Eura, ali se ova kazna neće izvršiti ako osuđeno pravno lice za vreme koje određuje sud, koja ne može biti kraća od jedne godine i duže od dve (2) godine (vreme verifikacije), ne učini novo krivično delo koja ima elemente krivičnog dela u smislu čl.5 ovog zakona.

U čl.13 predviđene su ove vrste mera bezbednosti: *zabrana obavljanja delatnosti i određene poslove; uzimanje stvari; konfiskacija imovinske dobiti i javno izricanje presude.*

U poglavlje IV zakona 04/L-030 je predviđen postupak koji treba da se primenjuje tokom suđenja pravnim licima.

U zakon se predviđa da za krivično delo pravnog lica i odgovornog lica pokreće se i primenjuje jedinstven postupak i donosi se jedna presuda (neni 18, *parag.1*). Dok se u sledećem stavu naglašava samostalnost pravnog lica u odnosu na odgovorno lice i u proceduralnom smislu, gde se kaže da u slučajevima kada se zbog zakonskih ili drugih razloga ne može da se pokrene ili primenjuje krivični postupak protiv odgovornog lica, postupak se pokreće i primenjuje samo protiv pravnog lica (*st.2*). U nastavku u čl.19-30 zakona 04/L-030 regulišu se drugi aspekti postupka kao: teritorijalna nadležnost, zastupanje okrivljenog pravnog lica, dostavljanje odluka i drugih dopisa pravnom licu, razvijanje sudskih rasprava, sadržaj presude, itd.

Jedna posebna definicija zakona 04/L-030 je i određivanje mera zaštite koje sud može izricati prema pravnom licu ako posebne okolnosti opravdavaju bojaznost da okrivljeno pravno lice može ponoviti krivično delo ili da će izvršiti započeto krivično delo, ili će izvršiti krivično delo kojom pretili. Kao

takve mere se predviđaju: *zabrana obavljanja delatnosti i određenih poslova; zabrana poslovanja sa državnim i lokalnim računima; kao i zabrana dobijanja dozvola, ovlašćenja, koncesija i subvencija* (čl. 31).

4. Zaključak

Krivična odgovornost pravnih lica je normirana u zakonodavstvima većine zemalja, ali nastavlja da bude jedna od najkontraverznih tema u okviru pravnih sistema, sa tendencijom usklađivanja sa načelima krivičnog prava.

Posle jedne duge tradicije u sistemu “Common law”, zadnjih decenija krivična odgovornost za pravna lica je prihvaćena i u zemljama koje su deo sistema “Civil law” (sa izuzetkom Nemačke koja primenjuje administrativnu odgovornost, i Italije koja se opredelila za model polu-krivičnih mera), kao jedan odgovor za potrebe zaštite od kriminaliteta pravnih lica. Opravdanje ze primenjivanja krivične odgovornosti neposredno na pravno lice, stoji na samom jakom uticaju i poziciju koju pravna lica (privatna) imaju u društvo.

Izazov država koje su prihvatile krivičnu odgovornost za pravno lice, ostaje da utvrđuju što tačne zakonske kriterijume za primenjivanje ove odgovornosti. Jedna takva potreba ostaje aktuelna i za zakonodavca Kosova, koji prilikom izmene i dopune zakona 04/L-030, da reguliše one apekte koji predstavljaju problem za jednu razumnu primenu krivične odgovornosti za pravna lica.

Jedan od osnovnih aspekata koji traži razjašnjenje od teorijske i praktične strane ostaje sama koncepcija krivice pravnih lica. Za jedno tačno definisanje ove problematike kao rešenje je normativna koncepcija krivice pravnog lica, za razliku od psihološke ili normativno-psihološke koncepcije krivice za fizička lica. Ostaje tužilaštvu i sudu da krivičnu odgovornost pravnih lica dokazuju paralelno sa odgovornostima fizičkog lica, kao jednu autonomnu odgovornost iako proističe od krivičnog dela izvršenog od strane fizičkog lica (odgovorno). Ovo podrazumeva da se krivica pravnog lica zasniva na njegovom ponašanju, politikom poslovanja koju je primenjivao, i mere koje je preduzeo u cilju sprečavanja krivičnih dela.

U cilju stvaranja jednog jasnog pravnog osnova o odgovornosti pravnih lica na Kosovu, potrebno je da se zakonom određuje obaveza pravnih lica da usvajaju modele organizovanja i efikasne kontrole (compliance program) i da ovo bude osnov dokazivanja njihove krivice ili nevinosti.

Međutim, i u aktuelnom zakonodavstvu, postoji jedan zakonski okvir koji omogućava gonjenje i suđenje pravnim licima, za krivična dela koja mogu da se izvršavaju u njihovo ime i njihovu korist. Neki od aspekata mogu biti nejasni u zakonu o odgovornosti pravnih lica, ali mogu da se prevaziđu tumačenjem pozitivnog krivičnog zakonodavstva, prvenstveno uzimajući u obzir odredbe Krivičnog Zakonika i Zakonika o Krivičnom Postupku Kosova.

BIBLIOGRAFIJA

I. Literatura:

Bohlender, M.: Principles of German Criminal Law, *Studies in International & Comparative Criminal Law*, Oxford, 2009.

Bozheku, E.: Krivica – neki teoretski, metodološki, funkcionalni i praktični aspekti drugog elementa krivičnog dela, *E Drejta/Law*, Prishtinë, n.2/2010.

Bozheku, E.: Kriterijumi za krivičnu odgovornost pravnih lica pod subjektivnim profilom, *Avokatia*, 2012.

Böse, M.: Corporate Criminal Liability in Germany – Corporate Criminal Liability. Ed.Rodha, I. & Pieth, M., *Basel 2011*.

Cheng Yang, V.: Developments in Criminal Law and Criminal Justice: Corporate Crime-State-Owned Enterprises in China, *Crim.L.F.14*

De La Questa, J.L.: Criminal Responsibility of Legal Persons in Spanish Law, *International Review of Penal Law, AIDP/IAPL*, 84,1/2, 2013.

De Maglie, C.: L'etica e il mercato. La responsabilità penale delle società, Giuffrè, 2002

De Maglie, C.: Societas Delinquere Potest? The Italian Solution. Ed.by Pieth, M. & Ivory, R. – Corporate Criminal Liability, *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice 9*, Basel, 2011.

Diskant, E.B.: Comparative Corporate Criminal Liability: Exploring the Uniquely American Doctrine Through Comparative Procedure, *The Yale Law Journal*, 2008.

Fiorella, A., Lancellotti, G.: La responsabilità dell'impresa per i fatti da reato, *Torino*, 2004.

Galli, M.: Incidenza pratica dell'art. 25 quater d.lgs. 231/2001 e prospettive future in materia di applicazione dello stesso, in Riv. La resp. amm. soc. ent., n. 2, 2008.

Ginter, J.: Criminal Liability of Legal Persons in Estonia, *Juridica International*, XVI/2009.

Henning, P.J.: Corporate criminal liability and the potential for rehabilitation, *Wayne State University Law School, Legal Studies Paper Series no.09-21*, 2009.

Jefferson, M.: Corporate Criminal Liability: The problem of sanctions, *Journal of Criminal Law (JCL65(235))*, 2001.

Kambovski, V.: Krivično pravo- opšti deo, *Skoplje 2010*.

Kambovski, V.: Krivično-pravni okvir za sprečavanje organizovanog kriminala, *Organizovani kriminalitet –pravni aspekti, Tetovo, 2009*.

Kučić, V., Crnković, A.: Criminal Liability of Companies in Croatia, *Lex Mundi*, 2008.

Lattanzi, G.: Reati e reponsabilità degli enti, *Milano, 2005*.

Mahajan, K. :Corporate Criminal Liability: Why Corporations are preferred and not the employees?, *Company Law Journal, Vol. 4*, 2008.

Manduchi, C.: The introduction of corporate “criminal” liability in Italy, *Riv.Diritto&Diritti*, 2010, www.diritto.it/docs/30795

Manna, A.: La responsabilità amministrativa delle persone-il punto vista del penalista, *Cassazione penale 2003*.

Molan, M., Lanser, D.; Bloy, D.: Principles of Criminal Law, 4th ed. London, 2000.

Nanda, V. P.: Corporate Criminal Liability in the United States: Is a New Approach Warranted?, *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice 9*, Basel, 2011.

Neumann Vu, S.: Corporate Criminal Liability: Patchwork verdicts and the problem of locating a guilty agent, *Columbia Law Review (104 Colim.L.Rew.459)* 2004.

Pieth, M. & Ivory, R., Emergence and Convergence: Corporate Criminal Liability Principles in Overview – Corporate Criminal Liability, *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* 9, Basel, 2011.

Puka, A.: A theoretical observation on the liability of legal entities for criminal offences - an European perspective, *Riv. Archivio Penale*, 2015/2.

Puka, A.: Considerazioni sulla responsabilità degli enti in Kosovo, *Riv. Collona Roma, Sapienza*, 2015.

Ramacci, F.: Corso di diritto penale, Torino, 2005.

Ramacci, F.: Corso di diritto penale, II ed., Torino, 2011.

Rodriguez, L.Z.: Corporate Criminal Liability : Responsibility of legal persons for offenses in the European context, *ISISC, Siracusa*, 2008.

Santha, F.: Criminal responsibility of legal persons in Hungary – theory an (a lack of) practice,
(<http://www.upm.ro/proiecte/EEE/Conferences/papers/S1A38.pdf>){02.03.2014}.

Savigny, C.v.F: Sistema del diritto romano attuale, *Volume II, Bologna*, 1900.

Tiedman, G.: La responsabilità penale delle persone giuridiche, in *Riv. it. Dir. Proc. pen.* 1993.

Vinciguerra, S., Gastaldo, C.M., Rossi, A.: La responsabilità dell'ente per il reato commesso in suo interesse, *Padova*, 2004.

Wagner, M.: Corporate Criminal Liability – National and International Responses, *International Society for the Reform of Criminal Law 13th International Conference Commercial and Financial Fraud: A Comparative Perspective Malta, 8-12 July 1999*.

Weigent, Th.: *Societas delinquere non potest?* – A German Perspective, *Oxford University Press*, 2008, *ICJ* 65 (927).

Zapatero, A. L. : Die strafrechtliche Verantwortlichkeit der juristischen Personen in Spanien. In: *Schulz et al. (eds) Festschrift für Imme Roxin. Muller, Heidelberg*, 2012.

II. Pravna akta:

Act on the Responsibility of Legal Persons for the Criminal Offences, Croatia, *Official Gazette no. 151/2003*.

Dutch Penal Code (*Wetboek van Strafrecht*) (DPC), 1976.

Krivični Zakonik Republike Kosova, *Službeni Glasnik Republike Kosova* /Br.19/13 Jul 2012.

Privremeni Krivični Zakonik Kosova, Pravilnik UNMIK-a br.2003/25.

Zakon Kosova br.02/L-123 o trgovačkim društvima.

Zakon Kosova br.04/L-030 o odgovornosti pravnih lica za krivična dela

Zakon o privrednim deliktima, "Službeni glasnik" bivše Jugoslavije, br. 10/86.

The OECD Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics & Compliance, 2010.